

Dezinformácie a falošné správy verzus interpretačné spory v histórii a konflikty pamäti

Łukasz Kamiński, PhD

Vďaka rozšíreniu internetu, a najmä sociálnych médií, mnohé javy známe po stáročia získali nový rozmer. To platí aj pre dezinformácie a šírenie falošných správ. Treba však pripomenúť, že spory o minulosť sú prirodzené a nemusia súvisieť s používaním takýchto manipulačných techník.

Hoci ich donedávna nikto nenazýval dezinformáciami a falošnými správami, v politike sa používajú už stáročia. Fámy sa šíriť so zámerom zdiskreditovať konkurentov v boji o moc; falošné informácie sa používali na dezorientáciu nepriateľa v čase vojny alebo na vyprovokovanie konfliktu v prospech jeho tvorcov. Postupom času sa začali vytvárať falošné dokumenty, aby sa šíreným informáciám dodala dôveryhodnosť. Tento fenomén sa stal bežným v 20. storočí a dnes – vďaka internetu a sociálnym médiám – sa môže týkať každého z nás. Každý sa môže stať obeťou falošných informácií, ktoré vytvárajú niektoré krajiny, ich špeciálne služby, politické skupiny alebo dokonca jednotlivci.

Hoci sa dezinformácie najčastejšie týkajú súčasnej politiky, čoraz viac začínajú ovplyvňovať diskusie o histórii a kolektívnej pamäti, keďže ide o veľmi citlivú oblasť, ktorá formuje identitu skupín a národov. Navyše diskusie a spory o histórii sú nielen nevyhnutné, ale aj prospešné, čo situáciu ešte viac komplikuje. Začnime však definovaním kľúčových pojmov.

Severan Tondo [prístup 12. marca 2021]. Dostupné na Wikipédii, slobodnej encyklopédii: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Portrait_of_family_of_Septimius_Severus_-_Altes_Museum_-_Berlin_-_Germany_2017.jpg

← Ukážka *damnatio memoriae* (latinsky: odsúdenie pamäti), tabuľová maľba datovaná c. 199 n. l. zobrazujúca rod Severovcov zo starovekého Ríma. Dvaja synovia, Geta a Caracalla, vládli spoločne ako spoluvládcovia. Geta bol zavraždený Caracallom, ktorý neskôr nariadil vymazať pamiatku svojho brata, ktorého načrtnutú postavu vidíme na ľavej strane (Altes Museum, Berlín).

Čo sú dezinformácie a falošné správy?

Dezinformácia je vedomá snaha odovzdať príjemcom nepravdivé alebo zmanipulované informácie s cieľom uviesť ich do omylu a vyvolať reakcie, ktoré si želá autor.

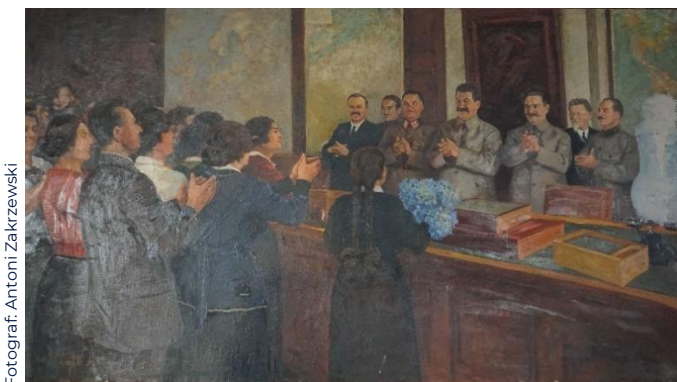
Takéto reakcie zahŕňajú vyvinutie (alebo upustenie od) konkrétnych činností, ďalšie udržiavanie dezinformácií, zmenu správania alebo dokonca zmenu svetonázoru (politického alebo náboženského presvedčenia, systému hodnôt). V mimoriadnych situáciách sa dezinformácie môžu zamerať skôr na obzvlášť dôležitú osobu (napríklad štátneho predstaviteľa) než na skupinu. Dezinformácie sa môžu šíriť rôznymi spôsobmi, a to v písomnej, obrazovej a zvukovej podobe, či ako fámy prenášané ústnym podaním. Na rozšírenie jej dosahu sa využívajú masmédiá (tlač, rozhlas a televízia), ako aj známe a uznávané osobnosti, publikácie (knihy, brožúry a letáky) a v súčasnosti najčastejšie médium globálneho dosahu: internet.

Falošné správy sú jednoducho nepravdivé informácie, ktoré sú zámerne pripravené a neobsahujú chyby (alebo napríklad satiru a žartíky, ktoré sú v súčasnom digitálnom svete populárne).

Nie vždy ide o dezinformácie, niekedy ide o prozaickejšie veci, ako je zvýšenie predaja novín alebo „klikateľnosti“ textov uverejnených na webovom portáli (čo znamená vyššie príjmy z reklamy). Žiaľ, samotný pojem „falošné správy“ sa stáva neoddeliteľnou súčasťou dezinformácií, keď sa ním označia pravdivé informácie, čím sa oslabí ich dôveryhodnosť. Falošné správy môžu mať podobu textu, upravenej fotografie, nahrávky alebo dokumentu a nedávno sa objavili aj ako fiktívna nahrávka skutočnej osoby vytvorená umelou inteligenciou (tzv. deepfake).

Manipulácia

Nie vždy sa však na šírenie dezinformácií používajú falošné správy. Iné metódy manipulácie sú niekedy účinnejšie. Cenzúra bola dlhé roky, najmä v diktátorských a totalitných systémoch, dôležitým prostriedkom zavádzania spoločnosti. Skrývanie dôležitých informácií o okolitom svete vedie ľudí na scestie a núti ich správať sa tak, ako si to prajú úrady. V súčasnosti je cenzúra oveľa náročnejšia vzhľadom na široký prístup k internetu, hoci niektoré štáty, ako napríklad Čína, ju stále uplatňujú. Táto krajina nielenže zamestnáva približne 300-tisícovú armádu internetových cenzorov, ale, bohužiaľ, sa môže spoľahnúť aj na spoluprácu najväčších IT spoločností. V dôsledku toho je prístup na mnohé webové stránky zablokovaný a vyhľadávače neprijímajú mnohé slová spojené s akýmkoľvek odporom proti komunistickým orgánom.

Fotograf: Antoni Zakrzewski

↑ Príklad *damnatio memoriae* (latinsky: odsúdenie pamäti), ktorý dokazuje, že určité osoby mali byť vylúčené z oficiálnych účtov. *Gruzínska delegácia u Stalina v Kremli (1936)* je stále vystavená v Múzeu Josifa Stalina v Gori v Gruzínsku. V dôsledku Stalinových čistiek boli z obrazu odstránené dve osoby: jedna hneď za Stalinom (pravdepodobne Nikolaj Ježov) bola namaľovaná načierno a druhá (pravdepodobne Lavrentij Berija) úplne vpravo bola menej zručne namaľovaná nabielo.

Jednou z najúčinnějších metód manipulácie je použitie pravdivých informácií, dokumentov, fotografií, filmov a výpovedí rozpoznateľných osôb.

Manipulácia môže spočívať v odstránení kontextu danej správy, t. j. okolností, za ktorých boli dané výroky urobené, kedy bol daný dokument vyhotovený, kde bola urobená fotografia atď. Týmto spôsobom jej možno priradiť úplne iný význam, než je ten skutočný. Ďalšou manipulačnou technikou je použitie vybraných úryvkov dokumentov, rozhovorov, nahrávok a orezaných fotografií, aby sa podložil predložený prípad. Aj to je spôsob, ako vložiť slová jednej osoby do úst inej osoby, pokiaľ boli priamo citované (a citácia napokon neznamená súhlas s daným výrokom). V sociálnych médiách je táto technika účinnejšia vďaka možnosti zdieľať príspevok na Facebooku alebo tweet na Twitteri, ktorého obsah je priradený osobe, ktorá ho posiela ďalej.

Spory o minulosti

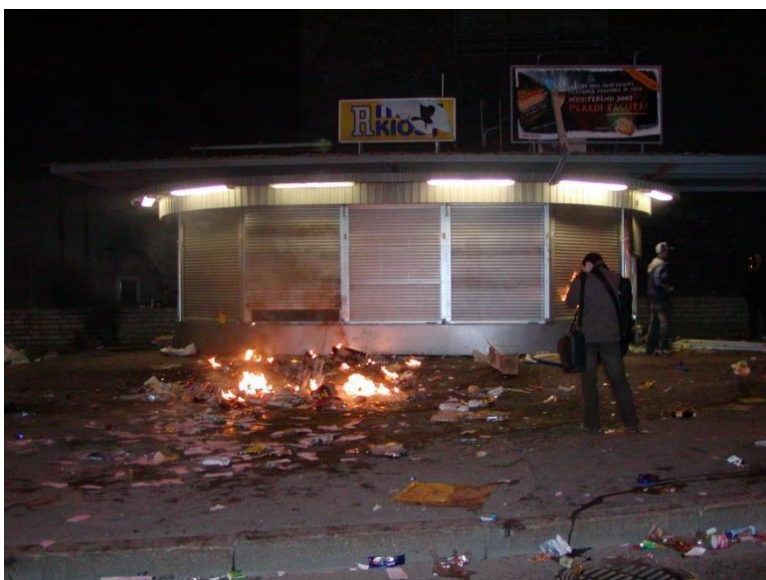
História, akademická disciplína zaoberajúca sa štúdiom minulosti, je neoddeliteľná od diskusie a debaty. Už prvý známy historik Herodotos polemizoval s názormi o minulosti, ktoré boli v jeho dobe rozšírené. Diskusie historikov sa zvyčajne vedú na konferenciách a vo vedeckých časopisoch alebo knihách, no niekedy sa ich ostré spory dostanú aj do médií, kde upútajú pozornosť širšej verejnosti. V poslednom čase mnohí historici začali využívať sociálne médiá ako platformu pre svoje spory, čo nie vždy prispieva k ich kvalite. Všeobecne však platí, že **diskusie medzi dvoma či viacerými vedcami sa zakladajú na výsledkoch výskumu, pramenných materiáloch a zistených faktoch atď.** Spor sa točí okolo interpretácie prameňov a ich významu pre poznávanie minulosti; významu a interpretácie historických udalostí a procesov; úlohy, ktorú zohrali jednotliví ľudia a skupiny; ako aj príčin a dôsledkov rôznych udalostí. Manipulácia sa v takomto diskurze nepoužíva často a pokusy o používanie falošných správ sú okamžite odhalené.

Iná situácia je v prípade pamäťových konfliktov, ktoré rozdeľujú spoločnosti a vytvárajú napätie medzi národmi. Ak sa história, vzhľadom na svoje dostupné nástroje, snaží zistiť pravdu o minulosti, pamäť je predstavou minulosti, ktorú formujú najmä rodinné príbehy, literatúra a filmy, školy, múzeá a v posledných desaťročiach aj počítačové hry. Výsledky práce historika majú zvyčajne len nepriamy vplyv na pamäť. Tú istú udalosť si jednotlivé skupiny v rámci jednej spoločnosti alebo rôzne národy často pamätajú rôzne. Je to prirodzené, ale niekedy to môže byť nebezpečné. Rozdiely sa prehlbujú, ak je minulosť zaťažená násilím – vojnou, občianskou vojnou, zahraničnou okupáciou, diktatúrou alebo masovými represiami. V prípade obzvlášť výrazných rozdielov, pokiaľ ide o spoločnú víziu minulosti, sa používa termín „konflikty pamäti“. Tieto konflikty pamäti sa zvyčajne vzťahujú na relatívne nedávnu minulosť, predovšetkým na dramatické udalosti 20. storočia. Niektoré sú však zakorenené hlbšie – Spojené štáty sú stále rozdelené kvôli histórii občianskej vojny (1861 – 1865), zatiaľ čo Gréci a Macedónci už mnoho rokov vedú vášnivé diskusie o dedičstve Alexandra Veľkého (356 – 323 pred n. l.).

Takéto spory môžu viesť k demonštráciám v uliciach a spôsobili už mnohé konflikty a nepokoje.

Žiaľ, v prípade konfliktov pamäti, čiastočne kvôli silným emóciám, ktoré ich sprevádzajú, sa veľmi často používajú dezinformácie, ako aj manipulácia a falošné správy.

Hietanen, Leena, 26. apríla 2007 [prístup 12. marca 2021].
Dostupné na Wikipédii, slobodnej encyklopédii:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tallinn_Bronze_Soldier_-_Protests_-_26_April_2007_night_-_027.jpg

← Nepokoje po odstránení pamätníka osloboditeľov Tallinnu, takzvaného *Bronzového vojaka*, ktorý pripomína víťazstvo Červenej armády a „oslobodenie“ Estónska v roku 1944. V dôsledku nepokojov a zrážok medzi protestujúcimi (najmä ruskou menšinou) a políciou bol zabitý jeden človek. Tallinn, Estónsko, apríl 2007.

Konflikty pamäti je ťažké odstrániť, pretože za ich prípravou a šírením často stoja organizované skupiny alebo dokonca štátne štruktúry. Okrem toho historici niekedy porušujú pravidlá svojej profesie tým, že namiesto hľadania objektívnej pravdy podporujú predstavy o minulosti, ktoré zastávajú skupiny, s ktorými sa cítia byť spätí.

Dezinformácie sú nebezpečným javom, ale dá sa im čeliť. Naš vzdelávací balík vám pomôže zistiť, ako rozlíšiť pravdu o minulosti od historických falošných správ a ako sa vyhnúť manipulácii.

Preklad: Ústav pamäti národa (ÚPN)